

жени във фойето на БАН и бяха достъпни за широката общественост, а през останалото време оригиналите се съхраняват в Музея за история на руската литература „В. И. Дал“ в Москва, както и в Мемориалния музей на писателя в Санкт-Петербург. Изложбата бе подготвена от Националния литературен музей на основата на предоставените материали.

Разбира се, богатата програма, която включваше разнообразие от културни дейности като посещение на Музея за християнско изкуство, концерт на православни и български народни песни, и кратка хореография на български фолклорен състав оставиха силни положителни впечатления у нашите гости. Симпозиумът завърши с екскурзия до Рилския манастир – един от най-значимите духовни културни паметници в България. В село Капатово бе организирана дегустация на различни местни вина, което несъмнено заинтригува гостите. Така на участниците бе предоставена и възможност да се докоснат до културата и бита на българския народ, което остави отпечатък в съзнанието им. Проведената научна среща безспорно бе запомняща се. Не след дълго това бе потвърдено от позитивните отзиви, които се появиха не само в медиите, но и бяха отправени лично към организаторите на международния симпозиум.

На официалното закриване на научното събитие бе поднесена още една изненада от страна на доц. Емил Димитров, която безспорно удиви всички. Такава бе идеята бъдещият симпозиум да бъде проведен в съседен Константинопол/Цариград/Истанбул. Дали това ще бъде следващият машабен проект на Българско общество „Ф. Достоевски“, предстои да се разбере. Категорично, тази идея не само ще влезе в ролята на основен фундамент за бъдещи проекти, но ще бъде началото на нещо неизпитано досега.

ИВАНКА СТЬПОВА

ТИШИНАТА И МЪЛЧАНИЕТО В ЕСТЕТИЧЕСКИ ФОКУС

Монографията „Естетика на тишината и мълчанието“ (ИК „Гутенберг“, 2019, 232 стр.)¹, написана вдъхновено от младата изследователка **Силвия Борисова**, е успешен опит да се синхронизират класическите естетически категории, заплетени в хармонична тъкан от красотата като водещ структурен компонент, и творчески озарените нови или иновативно интерпретирани категории тишина и мълчание. Сплитането на традиционните и „новите“ категории оформя един неподозиран ценностен ракурс, една фантастична цветна градина, в която обитават тишината и мълчанието и постоянно плетат нови смисли, разсичат стари възли и отново проблясват в неосветени естетически кътчета, за да изгреят в небивало амплое. Тишината и мълчанието не са хербаризирани сред бездушни присъствия на безкрайността или сред апатични и пасивни субекти. В книгата на Борисова те са одухотворени и дейни. Когато тишината мълви, реалните звуци занемаяват, когато мълчанието стъне, емоциите се утаяват в безкрайното. Тишината, стаено красива или натрапчиво шепнеща, и мълчанието, апатично или разбунтувано-недоволно, провокират оглушителния звук на притаеното говорене. Така укротената тишина и усмиреното

¹ Научната монография е издадена в рамките на индивидуалния изследователския проект на гл. ас. д-р Силвия Борисова по Програмата за подпомагане на млади учени и докторанти при БАН, 2017 г. – проект № ДФНП-17-175 „Естетика на тишината и мълчанието“ със срок на изпълнение август 2017 – февруари 2019 г.

мълчание намират пристан в естетическия текст на младата изследователка, концептуално подредени и теоретично аргументирани, за да избухнат в стиховете и мислите на поети и музиканти, художници и писатели, вплели в ажурни пластове заедно творбата и тишината, обточена с дискретните доминанти на красотата...

Метафората на тишината и мълчанието провокира посредствеността на материалния свят и възбужда притихнали ценностни пластове в човешкото съзнание. Това е пътят да се извадят на светло дълбинни човешки емоции, да се реанимират или сътворят отново, да им се даде великолепен нов шанс за живот не само като теоретично експлицирани и поставени във все пак форматирания свят на научната интерпретация, но и като вдъхновен полет на различните произведения на изкуството. Ако тишината невидимо присъства в многообразието на безкрайността, а мълчанието осезаемо дефинира неизразените тайни на човешкия свят, в текста на Борисова те заедно конструират естетически алтернативи на двата свята, в съвместен полет над необозримия външен и още по-необхватния вътрешен свят. Запазването на автентичното съдържание на двете понятия не накрънява естетико-философския замисъл на текста, не торпилира ясно дефинираните цели и задачи, а напротив. Смесовият интериор на тишината и мълчанието е синхронизиран със систематичните намерения на авторката, в резултат на което е налице пъстър, богато изтъкан и удобен килим, където в съгласие и екипност обитават и си сътрудничат традиционните и обновените естетически категории.

Превърнати в обект на теоретично осмисляне и потвърдени в конкретни произведения от различни области на изкуството, в монографията на Силвия Борисова тишината и мълчанието от декларативни се превръщат в категории от номенклатурата на негативната естетика. Авторката дефинира целта на книгата си: „*Стремежът на изследването* е да представи систематичен прочит на тишината и нейния субективен корелат – мълчанието, като културно-философски проблеми в техните философско-антропологични, екзистенциалистски и феноменологико-естетически измерения; което задава и съответния на тези измерения интердисциплинарен изследователски подход, както и систематично-философска методика. Времеви фокус на анализа ще бъде модерността в нейните по-съвременни фази, от предела на XIX и XX век до наши дни“ (с. 21).

Поетичните заглавия на отделните глави и параграфи препращат към сполучливия опит на авторката за познатото и тривиалното да се говори с лексиката на творческото въображение и необузdana теоретична иновативност. Затова разработката на текста, която е сериозно и задълбочено научно изследване, не потъва в строги, сурови и неразбираеми научни термини, а се усмихва зад метафори и изрази, които носят смисъл и обещания както за хората, които се занимават с теоретично-философски проблеми, така и за всеки, изкушен от нетрадиционните анализи на естетическата наука.

Силвия Борисова сама съгражда своята „градина на тишината и мълчанието“, създава хранителен ресурс, подготвяйки земята като необходимо условие и среда за развитие на всяко растение, отглежда търпеливо всеки проблем така, както се отглежда цвете от малкото семе и се разполага в алеите на градината, за да блесне не само с индивидуалната си красота, а да се съпостави и с другите цветя и заедно да изградят един мечтано красив свят. В градината на естетическото на Борисова не се влиза през вход или през врата, а през „двери“ – поетичен ракурс към място,

осветено от красотата, творчески заплетено с тишината, субективно утаено в значещото говорене на мълчанието. Когато тишината и мълчанието заговорят своите нечувани слова, тогава тихият шепот се превръща в нов език и той е образен и емоционален, вдъхновен и многозначен.

Ако плодотворната почва за всяко цвете е земята, за естетическата градина на тишината и мълчанието, фантастично конструирана от Силвия Борисова, то хранителната среда и необходимото условие за развитие на бъдещите цветове са както теоретичните предпоставки в множеството естетически платформи, така и по-късно въведените, след концептуалните анализи, устремени към въображението художествени творби, изящно излети от перото, комбинацията от звуци или палитрата от цветове на световни творци. Ако проблемът за естетиката на тишината и мълчанието е провокиран от произведения на изкуството, след отглеждането му в градината на авторката, той отново се връща към самото изкуство. Творческият цикъл по този начин е завършен – от семето-идея до разкошния цвят на теоретичната концепция и до прекрасните художествени творби като приложение на тази концепция.

Изследването на естетиката на тишината и мълчанието е разгърнато в шест глави, всяка от които не изпуска от поглед мечтаната градина, към която сме допуснати през „дверите“. Постепенно уплътнявайки съдържанието на предварително обявените цели и задачи, авторката изгражда стройна естетико-философски аргументирана теза, в която е осезаем устремът към легализиране на ролята на индивидуалността и „вътрешните“ човешки градини и светове „от гледна точка на личния опит – единствения опит, който имаме“ (К. Богданов).

Концептуалният каркас на текста е позициониран убедително сред водещите естетически теории и изследвания, но авторката не е останала на равнището на описанието и бездушната регистрация на фактите. Напротив, теориите са оживени, колоритно вътъкани в един експресивен и емоционален текст, без от това да загуби нито теоретизирането върху тишината и мълчанието, нито да бъдат накърнени илюстративните текстове на най-големите творци. Борисова изрично отбелязва, че акцентът на работата ще бъдат позициите и опозициите в теориите за тишината и мълчанието преди всичко в западната философска мисъл, като и художествените цитати са от западни и родни творци. Обяснимо е, че дори една необятна тема трябва да се разположи в определени граници, за да обхване напълно изследваната извадка от проблеми. Затова гледната точка на източната философия само е спомената и минимализирана, частично изследвана в съпоставките със западните изследвания – логично решение за един толкова многостранен проблем като тишината и мълчанието.

Още в „Двери към градината на тишината“ и стъпването на нейната Земя, Силвия Борисова заявява мотивите за своя избор на различен *подход* към темата. Подредените и стройни философски системи сякаш носят в себе си не само своята завършеност, но и своето опровержение. В това се изразява и техният парадокс – докато стават по-аргументирани и завършени, с все по-стройна и цялостна архитекtonика, същевременно те, със строгото си концептуализиране, се отдалечават от възможния субект-възприемател. Точно тази изолация от потенциалния възприемател Борисова се стреми за преодолее, приближавайки и въвеждайки читателя „в самия интериор на своето изследване“. За да не бъде просто сух, хладен и лишен от емоции текст, Борисова решава да разположи тишината и мълчанието като многогласни феномени сред „градина от разпръснати цветове, под открито небе, вместо

затворена в себе си кула от слонова кост“ (с. 19). Този подход към теоретичните проблеми е съвсем съотносим с естетиката като наука за красотата и сетивното възприятие и успешното хармонизиране на естетически теории и художествени произведения. Фактът, че естетическата концепция за тишината и мълчанието екипно работи с илюстративната част чрез конкретни художествени образци, прави изследването различно като замисъл и изпълнение и още по-ценно като съдържание.

В главата „Земя. Проглас“, *прогласът*, огласяването на Земята е знак, че сме тук, че ни има на нея. Борисова мотивира избора си на тема както чрез своя личен интерес към естетиката на тишината и мълчанието като „частно разклонение на негативната естетика“ (с. 21), така и от възродения интерес към този концептуален и художествен фокус в модерната западна култура и съвременността с резултати, отлети в художествените решения на символизма, японизма, абсурдизма, екзистенциализма, абстрактния експресионизъм, концептуализма и минимализма. Преоткриването на нови концептуални фокуси в иначе дълговечната тема за тишината и мълчанието, е провокирало Силвия Борисова да конструира логически последователна структура на изследването, което нито за миг не остава само теоретично изследване. Тази структура е нейната градина на тишината и мълчанието, където всеки компонент се отглежда от идея до зрял цвят и се проследява цялата генеалогия на двете понятия и съдържателната трансформация от едното до другото. „По такъв начин преоткриващото извървяване на пътя от тишината до мълчанието е пътят от сетивното възприятие до рефлексивния естетически хоризонт, от чиито позиции тишината може да бъде вече осъзнавана, естетически преживявана в парадигмален, философски смисъл, а мълчанието може да бъде легитимирано като философско-естетически и аксиологически феномен, който внася измеренията на аскетиката, стоицизма и оставяне на Другия, на другото, на другостта да бъде това, което е, чрез вече интенционалната и субективизирана употреба на тишината“ (с. 23). Като особено концептуално значими авторката отбелязва няколко изследвания по темата: „Светът на тишината“ от Макс Пикар, 1948 г., „Очерци по антропология на мълчанието“ от Константин Богданов, 1998 г., „Език и тишина“ от Джордж Стайнър, 1986 г.

Вече допуснати през „дверите“ на фантастичната градина (обяснена и необяснима, дълговечна и бързопреходна, стройно подредена, но и винаги с възможност да бъде обновявана, с подготвена почва за отглеждане на нови растения), Силвия Борисова ни повежда през пътеките и сред цветята. „*Природата-тишина и посевите на тишината в западната култура. Философската пътека*“ – втора глава на изследването, е вдъхновен прочит на тишината и мълчанието, със солидни теоретични опори (Макс Пикар, Сюзан Зонтаг и др.), но и със сериозна заявка на авторката да даде свое индивидуално и категорично присъствие в темата. В тази част от изследването се разглежда взаимното вкореняване на тишината в сетивата и на сетивата в тишината. Авторката дефинира основните акценти на тази „пътека от градината“ като „съредоточаването върху културните феномени на тишината и нейния субективен корелат – мълчанието, и легитимирането им като философски понятия с огромен ценностен заряд и съответно – като пълноправни естетически феномени“ (с. 19).

Анализирайки както екзотичното присъствие на тишината и мълчанието в различни философски системи, културни разновидности и религиозни тълкования, Борисова постепенно оформя концептуалната плътност, обстоятелствено разглеждана чрез нюансираните разновидности и прояви на двата феномена. Така от абст-

рактни или неразработени понятия, те се запълват с аргументиран смисъл, обвързват се с различни функции (Тадеуш Кобиержицки) и многовариантност.

Живописен щрих към цветната градина на Силвия Борисова е *феноменологията на тишината и мълчанието* – богата палитра от прояви и превъплъщения. В тази част са анализирани следните варианти на феномена на тишината в различни нейни „ипостаси“: тишина и природа; тишина, време и пространство; тишина и сетива; тишина в живота и делата – тук се включват: фолклорни образи, значещи синоними на тишината и мълчанието; тишината в играта; тишината и езика; тишина и образ; тишина и лик; тишина и мит (фигури и образи на митологичното); тишина и сън; тишина и любов; единосъщие.

Ако в началото на изследването, въпреки обявената многопластовост на тишината и мълчанието, човек възприема просто екзотичната същност на тези две понятия, в процеса на изграждането на въображаемата градина „тишината като най-абстрактният обект в обкръжаващата среда, подлежащ на естетическо възприятие единствено негативно, като отсъствие-на-друго (шумове, звуци, говор...), като базисен феномен, принципно неизводим от материята и нямащ излаз в материя“ (с. 47), постепенно се трансформира в осезаем, напълно реален, почти зрим компонент. Неговата абстрактност се претопява в конкретността на проявите му, всяка от които го отдалечава от аморфната му същност и го осветява до видимост, възприемаемост, наличност.

Навлязла дълбоко в същината на тишината и мълчанието – като теоретична платформа, съдържателно уплътняване и феноменологични прояви, в *трета глава „Корените на тишината, короната на мълчанието. Естетическата пътека“* Борисова търси тяхната етимология и генеалогия като термини. Според авторката именно в тази част на изследването, „прострели погледа си нашир и надлъж из тази градина, от странници, които са се озовали в един чуждоземен и непознат свят – било той и просто хетеротопия из собствената ни всекидневна реалност, се превръщаме в откриватели и по-уверени изследователи на тишината и мълчанието“ (с. 99). Тишината е спояваща битието реалност и неговия субективен корелат – мълчанието като съответност на онова, което е значимо без звук, без огласяне. Мълчанието, от своя страна, е същата тази природа-тишина, „като небето-почва под краката ни, но вече-интериоризирано в поведението на граничния естетически субект като ноетична тишина“ (с. 128). Търсейки корените и значението на тишината и мълчанието, Борисова ги сродява както с наличното, битийно установимото, така и с неизбродната вселена на невидимото и необяснимото.

„*Плод и цвят на сетивното възприятие*“ – *четвърта глава на изследването*, за авторката представлява *върх на естетическата рефлексия* като краен вътрешен символ, в който се оглеждат самите Кантови метафизически идеи. В тази глава мисълта на Ницше от „*Раждането на трагедията*“, че съществуването на света е оправдано само като естетически феномен, намира потвърждение, успокоение и мотиви. Тематизирането на тишината и мълчанието като гранични обекти от номенклатурата на негативната естетика практически представлява онзи спояващ компонент, който обединява в едно цяло посящото семе, отгледаното растение и разцъфналия цвят. Тишината е лоно на абсолютното слово в градината на Силвия Борисова, мълчанието е порасналата из корените на тишината корона, протегнала и разпростряла клоните и листата си навсякъде. От абстрактен, неструктуриран компонент,

тишината е разгърната до системоорганизиращ фактор, същностен конструкт на негативното естетическо съзнание. Идеята за тишината и мълчанието е отгледана от зародиш, въплътен в конкретността на различни естетически и житейски феномени, до възможността за субекта те да се превърнат в ново сетиво. Говоренето чрез тишината и смисълът чрез мълчанието практически формират един нов статус на двете понятия – нов език и нова форма на комуникация. Артикулирането без звуци, безгласният вик на мълчанието издигат сетивното възприятие и смисловите поанти до нови значещи висоти – особено ярки и изразителни в произведенията на изкуството, несъмнени като художествени акценти и също така разгърнати на равнището на съзнанието с повече от една производна на мисленето.

Пета глава, „Две възможни причини за един взрив. Пътеката на съвременното изкуство“ – има за акцент артикулирането на двата културно-исторически момента, в които тишината и мълчанието се превръщат и утвърждават като централен предмет и материя на изкуството през XX и XXI век. Идейният център в този раздел е всъщност завръщането към началото, към изворите на тишината и мълчанието, към мотивите, тръгващи от различни художествени практики, и от друга страна – вдъхновени анализи на вече порасналите цветове, изменили целия път от покълването и растежа до разцвета на плодоносните семена-идеи. Рефлексии върху статута на тишината и мълчанието в съвременното изкуство преследват потенциалните неразплитаеми възли, които взривяват всеки класически прочит на тишината и мълчанието. Особено драматични са отношенията на тишината и мълчанието с езика, чийто субстанциален пълнеж вече не е смисловост и духовност, а „неговото чисто акустично качество“. В съвременното изкуство сплитането в неоспорима балансирана тъкан на тишината и мълчанието с идеята за умозримото красиво извежда на ново равнище тяхното отношение. След загубата на автентичната ценност на езика тишината и мълчанието поемат компенсаторни функции в изкуството. Ако преди езикът е бил заобиколен с „венеца от тишина, днес е оброчен от мрачния венец на меланхолията“ (с. 69). Настъпилата всепоглъщаща празнота на езика, откъснат от тишината, провокира новата роля на тишината и мълчанието да бъдат компас за човека, оставен сам на себе си, когато се отрича от езика и социалната принуда на посоките.

Последната част на книгата, „Озаряване“, поставя финалните акорди на изследването като връщане към извора, началото, семето, което е поникнало и е дало плод.

„Естетика на тишината и мълчанието“ е книга както за размисъл, така и за преживяване. Във всеки случай читателят няма да остане просто на равнището на съзерцанието. Написана на образен, колоритен и експресивен език, книгата провокира читателя, поднася му концепции, подхвърля му идеи, предизвиква го за собствена иновативност и творчески устрем. В теоретико-философското си изследване Силвия Борисова разчупва ограничителните рамки на строго научния изказ и мисълта ѝ е организирана около един вектор – естетически анализ на две гранични категории – тишината и мълчанието, които вдъхновено следват своя изконен „копнеж по абсолютното“. Търсейки проблематиката в метафори, същевременно авторката създава метафори. Книгата на Силвия Борисова е реверанс към естетико-философското есеистично творчество, което живее пълнокръвно в новата си дреха, изтъкана от поезия, устрем, образност и емоционален заряд.

Не се съмнявам, че в ръцете си читателят държи талантлив труд на млад учен, намерил не само своето философско-естетическо амплуа, но и своя стил на изра-

звяване. Именно чрез тишината и мълчанието – тишината, винаги заредена с теми за изговаряне, и мълчанието, превърнато в усмирен шепот или оглушителен вик...

НОНКА БОГОМИЛОВА

ЗА „ФИЛОСОФИЯ НА ИСТОРИЯТА“ НА КРАСИМИР ДЕЛЧЕВ

С панорамното си изследване върху философията на историята, обхващащо три-вековното ѝ развитие (XVIII–XX век), проф. Красимир Делчев потвърждава и допълва богатото си на теми и идеи професионално амплуа, отразено в монографии и множество статии и студии в областите: история на философията, естетика, културология, изкуствознание, етика, политология, религиознание (Делчев, К. 2016. *Философия на историята (основни теми). Част първа*. София: Изток-Запад; Делчев, К. 2017. *Философия на историята. Част втора*. София: Изток-Запад).

Сложната и мащабната задача, с която се е заел авторът в това солидно обемистото изследване (двете части наброяват повече от 550 страници), изисква широка култура и ерудиция не само във фокусираната сфера на философията, но и в редица други области на хуманитаристиката и социалните науки: история, социология, политически науки, етнология, културни изследвания и др. Тази своеобразна енциклопедична ерудиция, която авторът демонстрира, се налага както от многопластовото съдържание на понятието „история“, което философията рефлектира, така и от избрания от автора подход в книгата: да коментира и анализира не само трасиращите нейната идейна биография имена, но и основни понятия, теми и идеи в техните теории – в сравнителен и съпоставителен план.

Този подход прави от книгата богато на информация четиво, а представянето на авторите в широк времеви и географски диапазон, както и на теориите им – в структуриран идейно-тематичен ракурс, – я полага в полезен справочен формат.

Сред авторите, чиито идеи проф. К. Делчев коментира и анализира, фигурират и известни, знакови за философията имена – Кант, Хегел, Фихте, Шелинг, Монтескьо, Хердер, Хайдегер, Тойнби, Шпенглер, Ницше – но и не така популярни и изследвани у нас автори в този план като Изелин, Вегелин, Вайсхаупт, Фон Ирвинг, Пьолитц, Карус, дори Чаадаев, на чиято философия авторът обръща специално внимание. Макар че, разбираемо, по-голямо внимание е отделено на представителите на немския класически идеализъм, не са пренебрегнати и някои български автори, работили по темата като П. Бицили, Л. Владикин и др. Изследването би спечелило, ако сред тези автори беше разгледан и философско-историческият проект на Асен Игнатов, изложен в книгата му „Антропологическа философия на историята“ в превод от немското ѝ издание. Той също, както много от изследваните от проф. Делчев автори, интерпретира историята като драма, но за разлика от някои от тях, това понятие у него е не естетически щрих, метафора или външна аналогия, а дълбинно разбиране за нейната същност, „синкопен“ ритъм и отворена структура (Игнатов, Ас. 1999. *Антропологическа философия на историята. За една философия на историята в постмодерната епоха*. София: Факел).

Особено ценен е подходът на автора да разглежда идеите на повечето от изследваните философи не като веднъж завинаги формулирани и застинали (често срещан редукционистки, „етикиращ“ подход), а в тяхното живо битие на променящи се и еволюиращи заедно със своя автор и своето време. Този подход компен-